

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ÇOK TARAFLILIĞA GEÇİŞ ÇABALARI: 1965 ÇOK ULUSLU GÜÇ PROJESİ VE 1 MART 2003 TEZKERESİ

Yrd. Doç. Dr. Gürol Baba
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
gurolbaba@gmail.com

Yrd. Doç. Dr. Soner Karagül
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
sonerkaragul@hotmail.com

Abstract: In this research Turkey's foreign policy tendencies on two case studies, one Cold War and one post-Cold War were analysed in comparison. The first case is the US Project of Multilateral Force (1965) and the second one is Turkey's stance to the US intervention in Iraq during the 2003 Iraq War. In the both cases Turkey stood against the US foreign policy decisions first by its withdrawal from the Multilateral Force project and second by the Turkish Grand National Assembly (TGNA)'s decision on the US involvement in Iraq on the 1st of March. The study elaborates the reasons behind these two cases and discusses their level of being two catalysts for Turkey's multifaceted foreign policy tendencies and their reflections on Turkish-American relations. This study argues that, within the framework of above-mentioned case studies, the trigger for Turkey's multilateral foreign policy was the strain in the relations between Ankara and Washington caused by the gap between their foreign policy expectations even though different historical segments of the international system had differing peculiarities.

Keywords: Turkish-American Relations, Multi-faceted Foreign Policy, Multilateral Force, 1 March Tezkere Crisis

Özet: Bu çalışmada, biri Soğuk Savaş diğeri ise Soğuk Savaş sonrası dönemin iki örnek olayında Türkiye'nin dış politika eğilimleri karşılaştırılarak analiz edilmektedir. Ele alınan ilk örnek olay Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin 1965 yılında ortaya koyduğu Çok Uluslu Güç Projesi, ikinci örnek olay ise 2003 Irak Savaşı'nda ABD'nin Irak'a yaptığı müdahaleye karşı Türkiye'nin tutumudur. Birinci örnek olayda Türkiye projeden çekilerek, ikincisinde ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart 2003'te, Irak krizi konusunda kabul ettiği karar ile ABD dış politikasının karşısında yer almıştır. Bu çalışma, Türkiye'nin söz konusu iki örnek olaydaki izlediği tutumun nedenlerini ele alarak bu iki örnek olayın Türkiye'nin çok taraflı bir dış politikaya yönelişinde ne düzeyde bir ivmelendirici

etki (katalizörlük) yarattığını ve bu etkinin Türk-Amerikan ilişkileri üzerindeki yansımalarını tartışmaktadır. Bu bağlamda söz konusu örnek olaylar çerçevesinde iddia edilen, uluslararası sistemin farklı dönemlerinin kendine özgü özelliklerinin ve işleyiş sistemlerinin farklılığına rağmen Türk dış politikasında çok taraflılığı tetikleyen ögenin ABD ile ilişkilerdeki beklenti farklarının yarattığı gerilimler olmasındır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Amerikan İlişkileri, Çok Taraflı Dış Politika, Çok Uluslu Güç, 1 Mart 2003 Tezkeresi

1. GİRİŞ

Devletlerarasındaki ilişkilerin belli ilkeler çerçevesinde şekillendiği çok taraflılık, kurumsal bir düzenleme olarak dikkat çekmektedir. Kavramsal açıdan ise uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi araştırmacıları üzerinde sabit bir tanım geliştirememişlerdir. Robert Keohane (1990) çok taraflılığı, iki veya defa fazla devletin ulusal politikalarının koordinasyon pratiği olarak tanımlarken, John G. Ruggie'ye (1992) göre ise çok taraflılık sadece bir koordinasyon pratiği değil, daha çok belli ilkeler çerçevesinde devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurumsal bir yapıdır. Daha kapsamlı bir tanıma gidilecek olursa çok taraflılık “birden fazla”nın uluslararası yönetimidir ve temel ilkesi güçlünün güçsüzün üzerinde baskı kurmasına ve bu şekilde uluslararası gerilimin artmasına neden olan iki taraflı ve dışlayıcı düzenlemelere karşı çıkmaktır. (Kahler, 1992: 681) Türkiye'nin çok taraflı dış politikaya yönelişi çerçevesinde ele alınan Çok Uluslu Güç'ten ayrılış ve Mart Tezkeresi örnek olayları sonrasında Ankara'nın yaklaşımları da bu son tanıma daha çok uymaktadır.

Söz konusu örnek olaylar çerçevesinde, Türkiye'nin çok taraflı dış politika uygulamaları karşılaştırılmasında ilk önemli faktör uluslararası sistemin beklentilerinin ve işleyiş prensiplerinin dönemselsel olarak farklılık göstermesidir. Örneğin çok taraflı ilişkiler, birinci örnek olayın gerçekleştiği Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu bir yapının egemen olması nedeniyle engellerle ya da kısıtlamalarla karşılaşmıştır. Bir çok devlet iki kutuplu yapının dayatmaları dolayısıyla çok taraflı ilişkiler geliştirememiştir. Bu koşullar da devletleri iki taraflılığa zorlamıştır (Caporase, 1992: 60). Ancak bu durum devletlerin, hiç bir zaman ittifak içinde buldukları yapıdan daha farklı ve daha çoğulcu ilişkilere girmedikleri şeklinde de algılanmamalıdır.

İkinci örnek olay Mart Tezkeresinin gerçekleştiği Soğuk Savaş sonrası dönemde ise çok taraflı kurumların sayısındaki artışa rağmen çok taraflılık ilkeleri konusunda zaman zaman geçmişin özelliklerinin sürdürüldüğü gözlemlenmiştir. Örneğin ABD'nin liderliğini yaptığı koalisyonun Birleşmiş Milletler (BM) çerçevesinde Irak'a müdahale konusundaki tutumu, belli bir kesimin karşı çıkmasına rağmen

değişmemiştir. Yani BM'nin çok taraflılığı bir grup devletin üzerinde düzenleyici veya engelleyici bir tahakküm oluşturamamıştır.

Ancak Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin çok taraflılığın daha etkin bir şekilde uygulanabilmesine olanak tanıyacak yeni bir işleyiş sistemine geçmeye başladığı göz ardı edilmemelidir. Her ne kadar global güçler üzerinde kısıtlayıcı bir takım uygulamalar konulması konusunda başarılı olunamasa da yeni dönemde küresel düzeyde denge kurabilmek için çok taraflılık daha da büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu değişimde, ABD'nin küresel sistemde lider ve müdahaleci konumunun görece yavaşlaması karşısında bazı bölgesel güçlerin daha otonom hareket edebilme kapasitelerinin artmaya başlaması temel faktördür. Bu yüzden ABD Başkanı George Bush'dan sonra Barack Obama çok taraflılık ilkesine vurgu yaparak tüm ülkelerin karşılıklı iyi ilişkiler geliştirmesini ve sorunların çözümünde bölgesel inisiyatiflere fırsat verilmesini önemseyerek işe başlamıştır.

Türkiye, Batı İttifakı'nın bir üyesi olarak, Batı'nın çok taraflı kurumlarıyla İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren birlikte hareket etmiştir. Ankara'nın dış politikada çok taraflılığı tartışmaya başlaması için ise 1960'ların ortalarını beklememiz gerekir. 1970'lerde Türk dış politikasında kısa bir süre devam eden çok taraflılık Soğuk Savaş'ın sonuna kadar etkin bir hale gelememiştir. Soğuk Savaş koşullarının ortadan kalktığı yeni dönemde Türkiye çok taraflı ilişkilere girmek için fırsatlar yakalamıştır. 1990'lı yıllarda daha çok bu fırsatları Balkanlar ile Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde kullanırken, 2000'li yıllarda Ortadoğu'ya daha fazla bir yöneliş başlamıştır.

Bu koşullarda ele alınan iki örnek dış politika gelişmesinin karşılaştırıldığı çalışmamızda, Türk-Amerikan ilişkileri çerçevesinde Türk dış politikasındaki çok taraflılığa yönelimler tartışılmıştır. İlk olarak Türkiye'nin birinci örnek olayda neden çok taraflılığa yöneldiği ve bu yönelimin Türk dış politikasındaki sonuçları incelenmiştir. Buna göre Soğuk Savaş döneminde Türk dış politikasında çok taraflılığa yönelişte en temel sebebin Washington ile Türkiye arasındaki gerilim olduğu iddia edilmiştir. İkinci olarak 2000'lerde Türk-Amerikan ilişkilerindeki önemli dönüm noktalarından olan Mart Tezkeresinin yarattığı krizin ne şekilde Türkiye'yi çok taraflı bir dış politikaya yönelttiği ve bunun Washington'daki yansımaları ele alınmıştır. Bu dönemde başlayan Türk dış politikasındaki yeni çok taraflılık yönelimlerinin 1960'lardakine benzer şekilde Washington ile yaşanan gerilim ile tetiklenişi analiz edilmiştir. Bu inceleme ile ortaya konmaya çalışılan Türkiye'yi 1960'ların sonu ile 2000'lerin başında çok taraflı bir dış politikaya yönlendiren temel faktörünün Washington ile yaşanan krizler oluşu ve bu krizlerin de iki ülke arasındaki dış politika hedef ve beklentilerindeki farklılardan meydana gelmiş olmalarıdır.

2. ÇOK ULUSLU GÜÇ PROJESİ: SINIRLI ÇOK TARAFLILIK

NATO içinde çok uluslu operasyonel bir yapının kurulması için ilk çalışmalar Aralık 1957'deki NATO toplantısı sonrasında SHAPE'teki NATO karargâhında başlamıştı. Bu çalışmalar Washington'da, Aralık 1960'da, NATO'da yeni bir atom gücü kurmaya yoğunlaşarak devam etmişti. Çok Uluslu Güç konusunda ilk öneri ise dönemin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Dış İşleri Bakanı Christian Herter tarafından Aralık 1960'daki NATO bakanlar toplantısında dile getirilmiştir. Almanya ve İtalya dışındaki NATO müttefikleri bu öneriyi çok sıcak karşılamamışlardır (Buchan, 1964: 622).

Aslında Çok Uluslu Güç, Washington'ın Avrupalı müttefiklerinin, ABD'nin NATO'nun nükleer kabiliyetini tek elde tutmasına karşı gösterdikleri rahatsızlıklarını gidermek için ortaya koyduğu bir öneriydi. Washington'ın bu öneri ile amaçladığı; NATO komutasında nükleer temelli yeni bir deniz filosunun oluşturulmasıydı. Filoyu farklı kılabacak olan, içindeki birliklerin kendi bağımsız komutalarında değil NATO'nun ortak komutasında faaliyet gösterecek olmalarıydı. Bu şekilde NATO güçleri, teorik olarak, Avrupa'nın nükleer bazlı savunmasında daha aktif bir rol almış olacaktı.

Aynı öneri 1963 Mayıs'ındaki NATO'nun Ottawa'daki Bakanlar toplantısında tekrar ortaya atılmıştır. İlk ortaya atılmasından bu yana üzerinden 3 yıl geçmesine rağmen, öneride çok fazla bir değişiklik yapılmadığı gibi nükleer güce sahip olmayan müttefiklere söz konusu Çok Uluslu Gücün stratejik planlamasında da çok fazla bir yetki verilmemişti (Buchan, 1964: 629). Buna rağmen o aşamada daha yapıcı bir öneri geliştirilemediği için 1963'ün yazından itibaren NATO'da ABD'nin önerisi değerlendirilmeye başlanmıştır. Önerinin daha ciddi bir şekilde ele alınmasında Almanya'nın göstermiş olduğu ilgi önemlidir. Almanya'nın ilgisinin artmasındaki gerekçe, Temmuz 1963'te atmosferde, uzayda ve su altında nükleer denemelerin yapılmasını yasaklamayı hedefleyen Nükleer Denemenin Yasaklanması Antlaşması'nın (<http://www.state.gov>) imza sürecinde Bonn'a hemen hemen hiç danışılmamış olmasıdır.

Almanya bu durumda nükleer güç üzerindeki kontrol anlamında NATO'ya getirilecek şu aşamadaki en gerçekçi düzenlenmenin bu öneri olduğunu ifade etmiştir. ABD de bu önerinin kabul edilmesi için diğer müttefikler üzerinde çeşitli baskılar yapmaya başlamıştır (Bkz. Schwartz, 1983: 106-11; Kohl, 1965: 90; Bulletin, 1963: 736-739). ABD, elinde başka bir öneri bulunmaması nedeniyle bu öneriye sıkı sıkıya bağlanmış ve önerinin kabul edilmemesi durumunda uluslararası kamuoyunda süper güç imajında oluşabilecek zararı önleme gayretine girişmiştir (Priest, 2005 : 770). Washington'ın müttefikler üzerindeki baskılarına rağmen Eylül 1963'te sadece Almanya, İtalya, Yunanistan ve Türkiye, Çok Uluslu Güç konusunda ABD ile yakın temasa geçmeyi kabul etmişlerdir (Buchan, 1964: 630; Kohl, 1965: 91).

Avrupalı müttefiklerin en önemlilerinden bir diğeri İngiltere ise, Dış İşleri Bakanlığı ile Savunma Bakanlığı arasında Çok Uluslu Güç konusundaki fikir ayrımı dolayısıyla projeyi desteklediğini ancak askeri bir taahhüt altına girmeyeceğini

belirtmiştir. İngiliz Dış İşleri Bakanlığı, projenin ABD ve Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesi anlamında dışında kalınmayacak kadar önemli olduğunu belirtirken, Savuma Bakanlığı projenin gereğinden fazla masraflı olduğunu altını çizmiştir. İngiltere'ye benzer şekilde Belçika ve Hollanda da projeyi, çekincelerinin ortaya koyarak desteklediklerini belirtmişlerdir (Buchan, 1964: 630).

Avrupa'nın ABD'nin Çok Uluslu Güç oluşturma önerisine yönelik endişeleri çok yersiz sayılmazdı. İngiltere'nin elindeki ufak nükleer güç haricinde, Avrupa'nın komuta ettiği bir nükleer kabiliyet yokken, Sovyetler Birliği ile girişilecek silahlı bir mücadelede hedef doğrudan ABD'nin Avrupa'ya yerleştirmiş olduğu nükleer üsler, yani doğrudan Avrupa toprakları olacaktır. Böyle bir durumda da Avrupa'nın güvenliği tamamen okyanusun diğer tarafındaki müttefikinin Avrupa'yı savunma güdüsüne bağlı olacaktır (Gregory, 1996: 18). Bu gerekçe ile açık bir nükleer mücadele değil bir nükleer şantaj veya tehdit bile 1950'lerde Avrupa'yı ayaklandırmaya yetecek durumdaydı (Kohl, 1965: 88). Nükleer silahların bu derece kilit bir unsur olduğu bu sorunda çözüm de yine nükleer silah temelli olmalıydı. Avrupa'nın 1950'lerde nükleer silah geliştirebilme kabiliyeti çok sınırlı olduğundan izlenmesi gereken yöntem, mevcut nükleer silahlar üzerindeki kontrolün paylaşılması olmalıydı. Bu şekilde Avrupalı müttefiklerin ABD'ye olan güvenleri de artacak ve NATO içindeki siyasi bütünlüğün de altı çizilmiş olacaktır (Kohl, 1965: 90; Widén-Colman, 2007: 179-180; Boulton, 1972: 275-276).

1964 yılında projenin hayata geçirilmesi için projeye katılan NATO müttefiklerinin donanmalarından seçilecek personelin faaliyet göstereceği çok uluslu bir mürettebata sahip olacak bir savaş gemisinin denize indirilmesine karar verilmiştir (Buchan, 1964: 630-631). Bu kararın verilebilmesindeki önemli etkenlerden biri de projenin finansal yükünün 5 milyar dolarla sınırlandırılıp, üyelerin finansal yük konusunda aydınlatılmış olmasıdır (Kohl, 1965: 94). 7 Şubat 1964'te projenin sonuç bildirgesi imzalanmış ve ilk Çok Uluslu Güç uygulamasının somut hali için çalışmalar başlamıştır (Priest, 2005: 761-762).

Çok Uluslu Gücün ilk gemisi Haziran 1964'da yeni mürettebatıyla göreve başlayan Amerikan destroyeri Biddle'dır. 18 ay sonra Biddle görevini yine bir ABD savaş gemisi olan Claude V Ricketts'e devretmiştir. Yeni gemi, güvertesinde 7 ulusun personeli ile Kuzey Atlantik ve Akdeniz'de devriye görevi üstlenmiştir. Gemilerin, çok uluslu komuta anlamında başarılı olduğu söylenebilir. Bunun en önemli sebep ise gemi mürettebatının yarısından fazlasının Amerikalı olmasıdır. Ancak dil ve teknik anlayış konularında ilk altı ay boyunca çok uluslu mürettebat sorunlar yaşamıştır. Her ne kadar bir süre sonra bu sorunlar azalsa da tamamen ortadan kalkmamıştır. Bu husus da Çok Uluslu Güç uygulamasının etkin bir şekilde devam ettirilmesinin önünde bir engel teşkil etmiştir (Priest, 2005: 761-762). Çok Uluslu Güç kapsamında gerçekleştirilecek operasyonların önündeki bir diğer engel ise kararların oybirliği ile alınıyor olmasıdır. Bu nedenle, operasyon kararlarına katılımcılardan birinin bile veto vermesi bir kilitlenmeye sebep olabilecek ve Sovyetlerin gözünde tüm sistemin etkinliğine gölge düşürebilecektir (Kohl, 1965: 99).

Çok Uluslu Güç her ne kadar kendi isminde çok taraflılığı barındırıyor gibi görünse de hem ortaya konulması hem de uygulanması anlamında tek bir gücün, ABD'nin, bir dış politika projesi niteliğinden sınırlanamamıştır. Özellikle de bu niteliği ile Soğuk Savaş dönemindeki çok taraflılık çabalarına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Projeyi ortaya atan ABD niyet olarak birden fazla devletin uluslararası yönetişimini hedeflemiş olsa da Soğuk Savaş'ın belirleyici faktörleri bu niyetin pratiğe geçmesine izin vermemiştir. Bu faktörler içerisinde en fazla öne çıkan ise ABD'nin nükleer gücün hegemonyalığını kolay kolay paylaşamamasıdır. Böyle bir paylaşım, kendisinin Batı bloğu liderliğine sekte vuracağı için çok taraflılık bu projede sadece teoride kalan bir niyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. ÇOK ULUSLU GÜÇ PROJESİ DÖNEMİNDE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

Türkiye, Washington'ın Çok Uluslu Güç konusundaki önerisini ilk seferde kabul etmiştir. Ankara'nın projeden beklentisi çok taraflı bir sistem içine girip kendi etkisini arttırmaktan ziyade böyle bir projenin Türk donanma personeline nükleer bir savaş gemisinde çalışma tecrübesi kazandıracığıdır. Ancak, Türkiye'nin bu projeye katkısı, 50 milyon dolarla sınırlı kalabilmiştir. Bir diğer deyişle Türkiye sistemin toplam maliyetinin yüzde birini karşılayabilmiştir. Türkiye, projeye 1 subay ve 10 erat ile yer almıştır. Personel, Ricketts savaş gemisinde 1964 yılının başında göreve başlamıştır (Oran, 2005: 692; Priest, 2005: 780).

Türkiye'nin Çok Uluslu Güç yapılanmasına bu kadar hızlı destek vermesinin sebebi, 1950'ler boyunca izlediği Batı, daha doğrusu ABD güdümündeki dış politikasıdır. Türkiye, bu dönemde, hem uluslararası sahada hem de Orta Doğu'da, ABD'nin önerdiği projeleri, yaklaşımları sadece desteklememiş aynı zamanda kendi dış politikasına da entegre etmiştir. Böyle bir yaklaşım ne teoride ne de pratikte Türkiye'nin çok taraflı bir dış politika geliştirebilmesine imkan tanımamıştır. Ancak 1960'larla beraber hem Türk-Amerikan ilişkilerinde hem de uluslararası sistemdeki gelişmeler Ankara'nın dış politikasının genel hatlarını yeniden gözden geçirmesine ve bu çerçevede çok taraflılığı ABD ittifakına bir alternatif olarak tartışmasına neden olmuştur.

Bu dönemde Türk-Amerikan ilişkilerine dokunan birden fazla gelişmenin varlığından söz edilebilir. Bu gelişmeler Türkiye'de gittikçe artan bir ABD karşıtlığı yaratmıştır. Bu durumun yarattığı etkiyi kuvvetlendirerek Türkiye'nin çok taraflı bir dış politika uygulamasına imkan tanıyan uluslararası sahadaki en belirleyici durum ise Soğuk Savaş'ın önemli yumuşama dönemlerinden birine giriliyor oluşudur. İkili ilişkileri etkileyen sorunlar, bu dönemde Kıbrıs'ta yaşanan gelişmelere ABD'nin bakışı, ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı yardım politikasındaki değişimler, krom sorunu ve Küba füzeleri krizi şeklinde sıralanabilir.

Bu çerçevedeki ilk gelişme olan Kıbrıs sorunu esasen Çok Uluslu Güç projesinin ortaya atıldığı 1950'lerin ortasına kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Kıbrıs adasında yaşayan iki toplum arasındaki gerilimin birbirine karşı örgütlü mücadeleye dönüşerek

tırmanması ile sorun baş göstermiştir. Ankara'nın ABD'ye olan inancının sarsılmasındaki sebep ise, adadaki gerilimin sonlandırılmasında Washington'dan umduğu yardım ve desteği alamamış olmasıdır. (Bkz. Adams ve Cottrell, 1975 : 8-10; Bölükbaşı, 1993 : 507; Karpat, 1975: 137-139). 1955 – 1958 yılları arasında Kıbrıs'taki gerilimi sona erdirmek için yapılan konferanslar ile Aralık 1956'da Radcliffe Önerisi, Aralık 1957'de Foot Planı ve Haziran 1958'de Macmillan Planı gibi çözüm önerileri de soruna çözüm getirememiştir. (Yearbook of the United Nations, 1956: 123; Crawshaw, 1978: 205-209, 273-77, 294-305).

Aynı dönemde Kıbrıs sorununa ek ikinci bir gelişme, Türkiye'nin dış borçlarını kapatmak için aldığı Amerikan yardımını arttırmaya çalışması taleplerine karşı Washington'ın olumsuz tutumudur. Ankara, ABD'den 400 milyon dolar gibi o dönemde ABD'nin kabul etmesi neredeyse imkânsız olan bir dış yardım talebinde bulunmuştur (Foreign Relations of the United States, 1958-60: 881). 1962 Eylül'ünde Amerikan Başkanı Yardımcısı Johnson'un Türkiye ziyaretinden sonra, Amerikan yardımında belli bir miktar artış olmuştur, ancak bu artış Türkiye'nin talebini karşılamaktan uzaktır (Cumhuriyet 26-29.08.1962). Buna ek olarak 1962'de OECD içinde kurulan Türk Yardım Konsorsiyumu'nun da etkisiyle Amerikan yardımında yaşanan ciddi düşüş Türk-Amerikan ilişkilerin bu dönemdeki gerginliğine eklenen diğer bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (Sander, 1979: 206-207).

Türk-Amerikan ilişkilerinde gerginlik yaratan diğer bir sorun, ABD'nin Türk kromuna olan talebinin azalışı ile belirlemiştir. 1963'te SSCB'nin kendi kromunun fiyatını düşürmesi sonucunda Amerikan firmalarının doğrudan Sovyet kromuna yönelmesi; Amerikan hükümetinin de bu duruma bir müdahalede bulunmayışı, Ankara ile Washington arasındaki ilişkilere yeni bir gerilim ögesi eklemiştir (Cumhuriyet 29.4.1963).

Bu dönemde Türkiye'nin ABD ile ittifakını esasen sorgulaması ile çok taraflılığa yönelmesine sebep olan gelişme Küba Füze Krizidir (Bkz. Nathan, 1992; Medland, 1990: 433-447; White, 1996; Kennedy, 1969; FRUS, 1961-63). Krizde Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen kısım, Washington'ın gerektiğinde Türkiye'yi tehlikeye atacak bir duruma göz yumabilmiş olmasıdır. 13 günlük kriz döneminde ABD, Türkiye'nin bir nükleer savaş durumunda doğrudan ve ilk elden bir Sovyet nükleer saldırısına maruz kalabilmesi durumunun önüne geçmemiştir. Hatta daha sonradan açıklandığı üzere Başkan Kennedy, Türkiye'nin gerekirse Sovyetlerle yapılacak bir nükleer pazarlıkta çekinmeden bir pazarlık unsuru olarak kullanılabileceğini belirtmiştir (Cumhuriyet 10-11.01.1963). Kriz sonrasında, Türkiye'ye yerleştirilmiş Jüpiter füzelelerinin sökülüp yerlerine F104 savaş uçakları ve Polaris denizaltılarının verileceğinin Türkiye'ye iletilmesi de Sovyetlerle ABD arasındaki krizi çözmek için Türkiye konulu bir pazarlık yapılmış olsun veya olmasın Ankara'da ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştır (TBMM Arşivleri, 1962:180). Bu hayal kırıklığının etkisi ile Türkiye artık ABD için önemini yitirdiğini düşünmeye başlamış ve dış politikasında yeni alternatifler aramaya yönelmiştir.

Küba Krizi ile birlikte tırmanan ve sonucunda Türkiye'nin dış politikasındaki ABD'nin tekeli değiştirmek için hamle yapmasına neden olan en önemli gelişme ise

1950'lerdeki çabalarla çözülememiş Kıbrıs bunalımının 1960'ların ortasından itibaren akut bir hal almasıdır. Bu bunalımda Türkiye ve ABD'nin birbirlerinden beklentilerinin farklı oluşu iki devletin bir uzlaşma zemini bulamamasına neden olmuştur. Türkiye'nin ABD'den talebi Yunanistan'a karşı Kıbrıs sorunda her halükarda kendisini desteklemesidir. Ancak Vietnam Savaşı'nın tırmanmaya başladığı ve Nixon Doktrini'nin tartışıldığı bir dönemde Avrupa'nın arka bahçesinde Kıbrıs temelli bir soruna müdahil olması veya Türkiye ve Yunanistan gibi bölgesel öneme sahip iki NATO müttefikinin arasında bir gerilime izin vermesi, ABD için kabul edilmesi zor bir durumdur. Washington sadece Adaya yapılacak bir müdahaleyi değil aynı zamanda Türkiye veya Yunanistan'dan herhangi birinin de tezini de savunmamaya dikkat etmiştir. ABD için bir müttefikin tezini savunmak demek diğerini yabancılaştırmak ve bölgede gerilime açık bir durum yaratmak anlamına gelmektedir (Adams, 1972: 95). Uluslararası sahada, Vietnam savaşı gibi daha büyük ve belirleyici sorunların baş gösterdiği bir dönemde Washington için Kıbrıs sorunu, Ankara'nın algıladığının aksine Amerika'nın dikkatini çekecek düzeyde değildir. İki ülkenin beklentileri arasındaki bu boşluk Türkiye'nin, daha önce de sıralanan Türk-Amerikan ilişkilerinde gerginlik yaratan gelişmeler çerçevesinde, Amerikan ittifakını yeniden değerlendirmesine neden olmuştur. Bu değerlendirmede Ankara, kendisinin Doğu Akdeniz'de, stratejik konumu nedeniyle, Yunanistan'dan daha önemli bir NATO müttefiki olduğu sonucu üzerinde yoğunlaşmıştır (Ülman ve Dekmejian, 1967: 776).

Kıbrıs'ta 1960'ların ortalarında iyice tırmanan gerilime Türkiye'nin doğrudan müdahale edeceğini ABD'ye bildirmesi sonucunda 5 Haziran 1964'te Başkan Johnson'ın, Başbakan İsmet İnönü'ye, Washington'ın Türkiye'nin yapacağı bir müdahaleye tepkisini dile getiren "Johnson Mektubu" olarak da bilinen mektup Türkiye'nin ABD'ye bakışındaki son kırılma noktasıdır. İnönü, 13 Haziran 1964'te Johnson'a verdiği cevapta, mektubun tepeden inmece bir yaklaşımla kaleme alındığını hissettirerek hayal kırıklığı yarattığını ve daha da önemlisi mektubun Küba Krizi'nden itibaren Türkiye'de tartışılan ABD'nin güvenlik garantisi sistemi konusundaki endişeleri arttıracığını ifade etmiştir (Middle East Journal, 1966: 388-393).

Johnson Mektubu, Ankara'ya Türkiye'nin ABD için kendisinin öngördüğü kadar hayati olmadığını göstermesi anlamında Türk-Amerikan ilişkilerinde belirleyici bir noktadır (Şahin, 2002: 28). Ankara şunu anlamıştır ki, Türkiye ABD'ye koşulsuz olarak güvenmemelidir ve NATO da üyelerinin kayıtsız-şartsız güvenliğini sağlayacak bir kurum değildir (Aydın, 2000: 121).

Türkiye, yukarıda sayılan olaylar/gelişmelerin bir sonucu olarak ABD ile ilişkilerini gözden geçirip biraz daha özerk bir dış politika eksenine çizmeye çalıştıysa da kendisini tamamen ABD ve NATO'dan koparmayı tercih etmemiştir. Bu nedenle de ABD'ye karşı çok sert bir tepki vermekten kaçınmıştır. Öte yandan hiç tepkisiz kalmak da istememiştir. Çok Uluslu Güç projesi tam bu noktada ön plana çıkmıştır. Projeden ayrılmak bu bağlamda ABD'ye verilebilecek en uygun tepkilerden biri olacaktır (Bkz. Oran, 2005: 655-807; Karpat, 1975: 93-107). Yukarıda da işlendiği gibi; Çok Uluslu Güç esasen NATO müttefiklerinden yeterince destek bulamadığı gibi, operasyon bazında da gelecekte dahi eksiklikleri kolayca giderilemeyecek bir

sistemdir. Bu nedenle Türkiye'nin bu sistemden çekilmesi ilk elden ve doğrudan, ABD'ye karşı yapılmış bir hareket olarak algılanmayacaktır.

Ankara, bu diplomatik manevra ile Washington'a "bize Türkiye'nin ABD dış politikasındaki öneminin azaldığını hissettiriyorsunuz ancak Türkiye NATO için halen hayatidir" demek istemiştir. Bu mesajın altını çizen en önemli husus Türkiye'nin bu sistemden çıkmak için seçtiği tarihtir. Türkiye, ABD Gemisi Ricketts'ın Avrupa'ya açılmasının iki gün öncesinde, 13 Şubat 1965'te sistemin kendisine yüklediği ekonomik zorlukları sebep göstererek, Çok Uluslu Güçten ayrılacağını ilan etmiştir. Bu durum Çok Uluslu Güç uygulamasına 'ani, beklenmedik ve zarar verici' bir hamle olarak yorumlanmıştır (Priest, 2005 : 782).

Türkiye bu manevranın uzantılarını çok taraflılık çerçevesinde dış politikasının orta vadeli hedeflerine de yerleştirmiştir. Türkiye'nin bu yeni dış politikası öncelikle hem NATO içinde daha otonom bir duruş sergilemek hem de ABD'den uzaklaşmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. 20 Şubat 1965'te göreve gelen Suat Hayri Ürgüplü hükümeti tarafından Türk kuvvetlerinin NATO çekileceği dahi ortaya atılmış (Cumhuriyet, 8 Mayıs 1965) ve Türkiye Eylül 1965 BM Genel Kurulu'nda ABD'nin Vietnam'da güç kullanmasına karşı oy kullanmıştır. (Oran, 2005: 690). Türkiye, ABD'den uzaklaştıkça çok taraflılık ekseninde Sovyetler Birliği ve Arap Devletleri ile ilişkilerini sıklaştırmıştır. (Karpas, 1975: 93-107). Hatta Sovyetler Birliği ile 22 Mart 1965'te yeni bir ticaret anlaşması (Cumhuriyet 23 Mart 1965), Ağustos 1965'te bir kültürel işbirliği anlaşması sonuçlandırmış (Cumhuriyet 13, 17, 18 Ağustos 1965) ve 25 Mart 1967'de de bir iktisadi ve teknik işbirliği anlaşması (Oran, 2005: 778) sonuçlandırılmıştır.

Türkiye'nin Çok Uluslu Güç projesinden ayrılması ile birlikte dış politikasına uyguladığı bu çok taraflılık her ne kadar ivedi bir tepki gibi görünse de o dönemin koşullarında Ankara'nın Washington'a karşı hissettiği hayal kırıklığının boyutlarını göstermesi açısından önem taşır. Özellikle de bu niteliği ile Türkiye'nin çok taraflı bir dış politikaya neden yöneldiğine de ışık tutmaktadır. Türkiye eğer Kıbrıs sorununda ABD'den beklediği desteği görmüş olsa ve Johnson mektubu ile hiç karşılaşmasaydı belki Soğuk Savaş'ın yumuşama evresinden faydalanarak çok taraflı bir dış politikaya yine de yönelebilirdi ancak bu yöneliş 1960'ların sonlarında olduğu kadar hızlı ve tepkisel olmayacaktı. Benzer bir süreç 2000'lerin başında da Tezkere krizi ile karşımıza çıkmaktadır.

4. 1 MART TEZKERESİ: TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE KIRILMA NOKTASI

4.1. Tezkere Öncesine Kadar Türk-Amerikan İlişkileri

Soğuk Savaş sonrası, Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen en önemli bölgesel sorun Irak olmuştur. Irak sorunsalının çerçevesi, temelde Irak'ın geleceği, Irak'taki

farklı etnik kökenli toplulukların birbirleriyle etkileşimleri, bu gelişmelerde ABD'nin oynayacağı rol konusundaki tartışmalarla çizilmiştir. Türkiye ise bu sorunsalda, Irak'la sınır komşusu olması ve bölgede hemen hemen 50 yıldır ABD'nin müttefiki olarak varlık göstermesi bağlamında ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bu öneme bağlı olarak Türkiye, Irak'a karşı girişilen *Çöl Fırtınası* operasyonunda ABD ile işbirliğine girmiş ancak bu işbirliği ile bölgedeki etkinliğini beklediği ölçüde arttırmayı başaramamıştır. Yukarıda incelenen 1960 dönemi gelişmelerinde olduğu gibi Irak konusunda da sorunun başından itibaren ABD ile Türkiye hem iç hem de bölgesel beklentileri anlamında bir uyuşmaya varamamışlardır.

Birinci Körfez Savaşı olarak da bilinen 1991 müdahalesinden iki yıl sonra Bağdat yönetiminin BM'in silahsızlanma denetimiyle ilgili 715 sayılı kararı kabul etmesiyle; 1995 yılında BM Güvenlik Konseyi, 986 sayılı kararlar, Irak'ın petrol ihracatına, gıda ve ilaç satın almasına olanak verecek "Petrol Karşılığı Gıda Programı" başlıklı şartlı bir düzenlemeyi kabul etmiştir. Irak ise bu programı 1996 Mayıs'ına kadar yürürlüğe sokmamıştır. Programın uygulanmasına ancak 1996 Aralık ayında başlanmış ve yine aynı yıl ülkeye BM silah denetçileri geri dönmüştür.

1998'de BM Denetçilerinin Irak'tan ayrılması sonrasında Irak yönetiminin denetçileri bir daha ülkeye sokmayacağını açıklamasına karşılık ABD Başkanı George Bush'un Irak yönetiminin bu tavrını sürdürmesi halinde güç kullanacağını belirtmesi ile Irak'ta yeni bir krizin sinyallerini vermiştir. 11 Eylül saldırıları sonrasında Başkan Bush'un *Ulusun Birliği* konuşmasında (<http://articles.cnn.com>, 23.05.2012) İran, Irak ve Kuzey Kore'ye karşı harekete geçileceğini bildirmesi yeni krizin boyutlarını ve ciddiyetini ortaya koymuştur. ABD'nin, Irak'a gerekirse tek başına müdahalede bulunabileceğini Başkan Bush'un 12 Eylül 2002 tarihinde BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasında belirtmiştir. (www.guardian.co.uk) ABD'nin bu yaklaşımı, BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'ın silahsızlanması ile ilgili 1441 sayılı kararı kabul etmesinde de etkili olmuştur. Karar, Irak tarafından da kabul edildikten sonra, BM silah denetçileri Irak'taki görevlerine yeniden başlamışlardır. Denetçilerin görevlerine başlamaları sonrasında Irak, BM'ye kitle imha silahları ile ilgili 12 bin sayfalık bir rapor sunmuştur. (Katzman, 2003) Bu rapor, ABD'nin Körfez'de askerlerinin konuşlandırılmasında bir katalizör görevi görmüştür.

ABD'nin Irak müdahalesinin yaklaşmasıyla, Washington 2003 yılında NATO'dan destek istemiştir. (www.nato.int) Şubat 2003'te, ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'in BM'deki konuşmasında (www.un.org) Irak'a yapılacak Amerikan müdahalesinin haklı kılınmaya çalışmasının ardından, Başkan Bush'un Mart 2003'te Irak'a verdiği ultimatodan (www.guardian.co.uk) 48 saat sonra, Fransa, Belçika, Almanya, Rusya ve Mısır gibi pek çok devletin karşı çıkışına rağmen, ABD'nin Irak müdahalesi başlamıştır. *Irak'ın Özgürleştirilmesi* adıyla anılan müdahale Nisan 2003'te Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi ile sona ermiştir. Ancak ABD, Irak'ta askeri varlığını uzun bir süre devam ettirmiştir

ABD'nin, yukarıda kısaca değinilen, iki Körfez Harekatı'ndaki tutumunun birbirinden farklı oluşu, Ankara'nın özellikle ikinci Körfez harekatında ABD'ye karşı daha uzak bir duruş sergilemesine sebep olmuştur. 1 Mart tezkeresinin arka planında

da Türkiye'nin ABD'ye bakışındaki bu farklılığı aramak gerekir. Birinci Körfez Harekatı, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından gerçekleştiği için Ankara'da bu yeni dönemde Türkiye'nin sahip olacağı rolün ne olacağı ve ABD ile ilişkilerin ne tür bir dönüşüme gideceği konularındaki belirsizliğin yaratmış olduğu bir endişe hakimdir. Soğuk Savaş'ı galibiyetle bitirdiği iddia edilen ABD'ye yakın olmak bu dönemde Ankara için daha büyük bir önem arz etmektedir. Soğuk Savaş sonrası genel kanı Sovyetler Birliği tehdidinin ortadan kalkması sonucunda ABD'nin Sovyetleri çevrelemek için kullandığı pivot müttefiklerine olan ihtiyacının azaldığı yönündedir. Bu bağlamda, büyük ölçüde coğrafi konumunu kullanarak bu pivot ülkelerden biri haline gelen Türkiye'nin de ABD için öneminin azalacağı beklenmektedir.

Ankara'nın bu beklentileri ve endişeleri tamamen yersiz değildir, çünkü Soğuk Savaşın sonunda Ankara sadece ABD ile değil genel anlamda Batı ittifakı ile ilişkilerinde en parlak dönemini yaşamamaktadır. 1989 yılında Avrupa Topluluğu Türkiye'nin üyelik başvurusunu askıya almış; dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1990 Ocak'ında ABD'ye önerdiği iki ülke arasında bir serbest ticaret bölgesi kurulması fikri kabul edilmemiş; yine ABD Türkiye'deki bazı üslerini kapatmaya ve asker sayısını azaltmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanı Özal'ın 'Körfez Savaşı'nın hemen ardından Mart 1991'de Washington'a yaptığı "stratejik ortaklık" önerisi ABD tarafından ilgi görmezken, Körfez Savaşı nedeniyle uğranılan zararların bir bölümünü karşılamak amacıyla ABD'den istenilen 1 milyar dolarlık yardım talebi dahi kabul edilmemiştir. (Oran, 2002: 252)

Çok geçmeden Türkiye'nin eline ABD için halen daha vazgeçilmez bir müttefik olduğunu ispatlayabileceği yeni bir şans geçmiştir: Birinci Körfez Harekatı. Yukardaki endişeli bakış açısının ve ABD ile ilişkilerin daha iyi bir düzeye getirilmesi için ciddi bir gayret gösteren Cumhurbaşkanı Özal'ın da Türk Dış Politikasındaki etkisinin sonucu olarak Türkiye, 180 bin kadar askerini Irak sınırına kaydırmış ve Türkiye'deki NATO üslerini ABD uçaklarına açarak Amerikan güçlerini desteklemiştir. Türkiye'nin ABD'ye desteği sadece Birinci Körfez krizindeki operasyon çerçevesinde kalmamıştır. Ankara, BM'nin Irak'a ambargo kararına uyarak bu ülke ile ekonomik ilişkilerini kesmiş ve Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nı kapatmıştır. Türkiye, kendi ülkesindeki üsleri koalisyon güçlerine açmıştır. Irak'tan kaçan mültecileri topraklarına kabul etmiş ve bölgede gerçekleştirilen bir dizi operasyonlar için koalisyon güçlerine gereken üs desteğini sağlamıştır. (Gillis, 2004: 2)

Ancak Türkiye, bu çabalarına beklediği karşılığı alamamıştır. Irak'a karşı koalisyon güçleri ile girişmiş olduğu dolaylı operasyonlar nedeniyle Irak'ın bir misilleme yapma ihtimaline karşı yardım ettiği NATO koalisyonundan güvenlik garantisi istemiş, fakat bu garantiyi alamamıştır. Çekiç Güç'ün, Türkiye'nin Güneydoğusundaki ve Kuzey Irak'taki faaliyetleri de Ankara'da kaygı ve huzursuzluk doğurmuştur. Washington'ın, Türkiye'nin Körfez krizi nedeniyle oluşacak zararının karşılanacağına dair vermiş olduğu söz ise bir sonuca ulaştırılmamıştır. (Torun, 2005: 248)

Ankara, Irak sorunda 1960'lardaki Kıbrıs sorununda olduğu gibi ABD'den doğrudan kendisi için bir destek istediğinde ret cevabı almıştır. Bir diğer deyişle Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin ABD gözündeki profili ne ise Soğuk Savaş hemen ertesinde de bu profil hemen hemen aynı kalmıştır. Washington için bu dönemde de Türkiye, ABD'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgelerindeki planlarında gerektiğinde kullanılabilir bir orta düzeyde güçtür.

İkinci Körfez krizine ve 1 Mart Tezkeresi'ne yaklaşılırken ABD, Türkiye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardımları da önce azaltmış sonrasında da 1998'de bu yardımları tamamen kaldırmıştır. (Aydın ve Erhan, 2004: 91) Sadece askeri ve ekonomik yardımlar değil, Türkiye'deki ABD füzelerinin ve nükleer başlıklarının sayısı da azaltılmıştır. (Güvenç, 2003: 103) Ayrıca, 1994'e kadar Türkiye'deki 12 NATO üssünden 8'i kapatılmıştır. (Torun, 2005: 249)

Washington'ın, Soğuk Savaşın sonrasındaki on yıl içinde Türkiye'deki askeri varlığını ve ekonomik yardımlarını azaltmış olması Türkiye ile ilişkilerini minimize ettiği anlamına gelmemektedir. Türk askerleri Bosna, Kosova ve Makedonya'da NATO operasyonları çerçevesinde ABD askerleri ile birlikte faaliyet göstermişlerdir. Aynı dönemde Türkiye, ordusunu modernleştirmek için gereken silah ve teçhizatı ABD'den almıştır. Tüm bunların karşılığında da ABD, Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde Türkiye'yi desteklemiş; ekonomik kriz zamanlarında IMF kanalıyla finansal kaynak bulmasına yardım etmiş; Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi'nin hayata geçirilmesinde belirleyici rol oynamış ve bölücü terör örgütü PKK liderinin 1999 yılında yakalanmasında yardımcı olmuştur. (www.house.gov) Bir diğer deyişle, Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrasındaki ilk on yıl içinde Türk-Amerikan ilişkileri dalgalı bir eğilim sergilemiştir.

Söz konusu eğilim içinde, Mart tezkeresinden önceki son önemli dönüm noktası 11 Eylül saldırılarıdır. Bu saldırılar sonrasında ABD'nin dış politika gündeminin en üst sırasına uluslararası terörizmle mücadele geçmiştir. Türkiye'nin de uzun yıllardır kendi sınırları içindeki terör faaliyetleri ile uğraşının getirmiş olduğu terörle mücadele tecrübesi, ABD'nin bu mücadelesini sürdüreceği Orta Doğu bölgesine olan yakınlığı ve elli yılı aşkın müttefikliği nedeniyle bu gündemde Türkiye-ABD ilişkilerinin daha da derinleşmesi beklenmekteydi. Bu beklentiye paralel olarak 2001 yılı sonunda Türkiye'ye ABD'nin desteğiyle IMF'den ek yardımlar aktarılmıştır. (www.economist.com) ABD'nin bu yaklaşımı, Türkiye'de Washington'ın gözündeki stratejik öneminin artışı şeklinde yorumlanmış ve bunun ticari alana da sevk edilmesi için dönemin Başbakanı Bülent Ecevit Ocak 2002'deki Amerika ziyaretinde ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için girişimlerde bulunmuştur. (www.byegm.gov.tr) Ancak bu girişimler ABD'nin Irak'a yapacağı yeni müdahalenin ekonomik hazırlıklarının gölgesinde kalmış ve Türkiye ile ticareti geliştirecek somut bir yapı oluşturamamıştır. Kısacası Türkiye'nin stratejik rolü ABD'nin gözünde de artmış ancak ABD'nin Türkiye'ye verdiği önem, Türkiye'nin kendisi için biçmiş olduğu önemin gerisinde kalmıştır. İki ülkenin bu dönemdeki karşılıklı beklentileri arasındaki bu boşluk 1960'lardaki boşluktan çok da farklı değildir.

Türkiye, Soğuk Savaş'ın ertesindeki on yıl içinde ABD ile ilişkilerini Orta Doğu'daki gelişmeler çerçevesinde ve 1 Mart krizi öncesinde yukarıda kısaca belirtildiği şekilde yürütmeye çalışmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde fark edilen, Türkiye'nin ABD için öneminin Soğuk Savaş'taki parametrelere benzer bir şekilde dalgalı bir yapıya sahip olmasıdır. Türkiye, Orta Doğu'da ABD için belli bir öneme sahiptir, bu yadsınamaz. Ancak bu önem, statik olup Türkiye'nin düşündüğü kadar yüksek bir düzeyde değildir. Bölgesel gelişmeler ve krizler Türkiye'nin değerini yükseltmekte ancak krizler ertesinde bu değerini düşürmektedir. İkinci Körfez Krizi değerlendirilirken de bu çerçevenin göz önünde tutulması gerekir.

4.2. Tezkere Krizi ve İkili İlişkiler

İkinci Körfez Savaşı hemen öncesinde yukarıda anlatılan beklenti farklarına paralel olarak Türkiye ile ABD'nin Irak'la ilgili değerlendirmelerinde farklılıklar belirtmeye başlamıştır. ABD'nin Türkiye konusundaki beklentileri Irak'a yapılacak ikinci müdahalede Ankara'dan talep edilecek iki husus çerçevesinde şekillenmiştir. Birincisi stratejik konumu sebebiyle müdahalenin kara kuvvetleri ile gerçekleşecek kısmının süresini kısaltmak için Türkiye'nin ABD savaş uçaklarına hava bombardımanında lojistik desteği sağlaması; ikincisi ise müdahalenin Türkiye'nin Arap komşuları bazında meşruluğunu artırılıp, bu komşuların da desteğinin alınması konusunda Türkiye'nin imajının kullanılmasıdır.

Bu taleplerin Türkiye'ye kabul ettirilmesi için önce 20 Şubat 2002'de ABD Başkan yardımcısı Dick Cheney Ankara'yı ziyaret etmiş (*Milliyet* 21.03.2002), sonrasında 2002 yılı sonu ve 2003 yılı başlarında ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz ve ilgili bakanlık yetkilileri Türk heyetlerine Ankara ve Washington'da brifingler vermişlerdir. (Kapsis, 2006: 37-38) Ağırlıklı olarak Türkiye'nin stratejik ve lojistik desteğinin çerçevesini çizen brifinglerde özellikle lojistik destek konusunda ABD'li yetkililer, Türkiye'deki tüm hava, kara ve deniz ulaşım ve alt yapı hizmetlerinden faydalanmak istediklerini belirtmişlerse de bu talep Türk temsilcilerince sıcak karşılanmamıştır. (Balbay, 2004, 14) ABD'nin talepleri ile ilgili olarak bir diğer önemli husus, söz konusu taleplerin süresinin belirsizliğidir. ABD, Türkiye'nin lojistik desteğini sadece Irak operasyonu için değil, 11 Eylül saldırıları sonrasında hedef aldığı Orta Doğu bölgesindeki terör odaklarına karşı gerçekleştireceği operasyonlar için de talep etmiştir. Ancak bu terör odakları içinde PKK'nın yer almayışı Türk tarafının tepkisiyle karşılanmıştır (Balbay, 2004, 16)

Türkiye'nin beklentileri ise daha çok bölgenin istikrarının sağlanması ve bu süreçte Türkiye'ye belirleyici bir rol verilmesi yönünde olmuştur. Bu beklentiler; Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, bölgede Türkmenlerin haklarının savunulması, savaş sonrasında bölgedeki yeniden yapılandırılmada Türkiye'ye de söz hakkı gerekirse de sorumluluk verilmesi, PKK terör örgütünün Kuzey Irak'tan temizlenmesi ve savaş sebebiyle Türk ekonomisinin uğrayacağı zararların kısmen de olsa tazmin edilmesi şeklinde sıralanabilir. (Migdalovitz, 2002: 2-5)

Türkiye bu beklentilerine, 1960'larda olduğu gibi, Washington'da ciddi boyutta bir destek elde edememiştir. Hatta görüşmelerde, ABD'nin Kuzey Irak'taki Kürt unsurların Irak Lideri Saddam Hüseyin'e karşı silahlandırılması ve özellikle PKK

isminin ABD'nin bölgedeki terörist unsurları sıralarken belirtmemesi, Türkiye'de endişe ve eleştiri ile karşılanmıştır. (Bila, 2006) ABD ise Türkiye'nin görüşmelerden tatmin olmayışını taleplerinin Ankara tarafından kabul edilmesinin önünde ciddi bir engel olarak görmemiştir. Washington, hem bu dönemde yaşadığı ekonomik krizi çözmek için dış mali yardıma ihtiyaç duyacağından hem de PKK sorununun çözülmesinde Kuzey Irak'taki yeniden yapılandırmanın içinde var olmak isteyeceğinden dolayı Türkiye'nin ABD'nin taleplerine karşı çıkmayacağını düşünmüştür. Bu nedenle Türkiye'nin endişelerini gidermek için fazla bir çaba göstermemiştir. Bunun ötesinde Türkiye'de de ABD'nin öngördüğüne paralel olarak, hükümetin ve askeri bürokrasinin bazı yetkilileri de ABD'nin taleplerinin kabul edilmesi gerektiğini, hatta aksi takdirde bunun ekonomiyi kötü etkileyeceğini belirtmişlerdir. (Kapsis, 2006: 42) Ulusal kamuoyunda Türkiye'nin ABD'ye yardım etmemesi durumunda savaşın süresinin uzayacağı bunun da petrol fiyatlarını aşırı yükselteceği, sonuç olarak ekonominin son derece olumsuz etkileneceği ortaya atılmıştır. (Oran, 2003: 20)

Türkiye'deki tartışmalar tek yönlü değildir. Kamuoyu, Türk bürokratları ve akademik çevrenin bir kısmı ABD'ye destek verilmesinin yaratacağı olumsuzluğu vurgulamışlardır. Bu tartışmalarda ABD'nin müdahalesinin meşruiyetten yoksun olduğu ve ABD'ye yardım edilmesi durumunda Arap kamuoyunun Türkiye'ye karşı alacağı tavır ortaya konulmaya çalışılmıştır. (Bkz. Bal, 2003: 171; Bölükbaşı, 2008: 66-67, 79-80; Aytulu, 2005: 30-43)

Beklentiler arasındaki bu boşluk döneminde ABD, Türkiye'nin siyasi, askeri ve ekonomik taleplerini karşılamayacak bir nitelikteki tezkereyi 1 Mart'ta Türkiye Büyük Meclisi'nin onayına sunmuştur. Tezkereden önce yapılan görüşmeler sonucu kağıda dökülen mutabakat metni (Bölükbaşı, 2008: 24-29; Milliyet 22.09.2003) askeri açıdan Türk Silahlı Kuvvetlerini, Irak'a yapılan operasyon çerçevesinde Amerikan kuvvetlerinin neredeyse denetimine sokan, dar bir sahada faaliyet göstermeye mecbur bırakan bir plan ortaya koymaktadır. (Hürriyet Daily News 28.02.2003) Ekonomik alanda metin, Türkiye'ye öncelikle 2 milyar Dolarlık bir hibe ve iki sene içinde de 15 yıl vadeli 24 milyar Dolarlık bir krediyi öngörmektedir. Fakat bu miktar Türkiye'nin çeşitli sahalarda oluşabilecek (turizm ve lojistik giderleri gibi) kayıplarının çok altındadır. (Özdağ, 2003: 26) Henüz Birinci Körfez Krizi'nin yaratmış olduğu ekonomik zararını tazmin edememiş olan Türkiye'nin bütçesine, tezkerenin kabulü halinde, bu krizin zararı da yazılacaktır. (Güney, 2005: 346) Siyasi açıdan ise metinde ABD, Irak'ı ilk elden parçalamayı stratejik olarak faydalı görmediğinden, Türkiye'nin talebine paralel olarak, Irak'ın toprak bütünlüğünü koruyacağını belirtmiştir. Ancak mutabakat metnine göre, Irak halkının talebi durumunda federasyonun da bir seçenek olabileceği ortaya konulmuştur. Bu durumda, Irak'ın muhakkak üniter bir devlet olamayacağı alternatifi belirlemiş yani Türkiye'nin taleplerinin göz ardı edileceği olasılığı ortaya çıkmıştır. Ankara'nın siyasi taleplerinden bir başkası olan Türkmenlerin bölgede kurucu bir unsur olarak kabul edilmesi ise ABD tarafından kabul edilmemiştir. (Özdağ, 2003: 26; Bölükbaşı, 2008: 39-62)

Tezkere öncesinde Türkiye'deki en önemli siyasi gelişme, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde Abdullah Gül'ün başkanlığında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) hükümetinin tek başına iktidara gelmesidir. Yeni hükümet temelde Irak sorununun mümkün olduğunca barışçıl yollardan çözülmesini savunurken, ABD'yi de karşısına almamaya gayret göstermiştir. (Uslu, 2006: 272; Güney, 2005: 348) Ancak, AKP de tek başına monolitik bir yapıya sahip değildir. Parti içindeki bir grup ABD ile ilişkilerin bozulmamasını temel rota olarak görürken bir başka grup ABD'nin müdahalesine karşı çıkmakta ve Irak'taki krizin barışçıl yollardan çözülmesini savunmaktadır, üçüncü bir grup ise ABD'nin Irak'a müdahalesine ve Türkiye'nin bu müdahaleye katılmasına tamamen karşı çıkmaktadır (Robins, 2003:560-562; Yavuz, 2006: 320). Dolayısıyla hükümet içinden tezkerenin oylanması öncesinde parlamentoyu yönlendirecek tek ağızdan bir politika da üretilememiştir. (Bkz: Salmani, 2003)

Bu sırada dönemin Başbakanı Abdullah Gül, bölgede ortaya çıkabilecek bir savaşın önüne geçebilmek için Suriye, Mısır ve Ürdün'ü ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerde Gül hükümeti üzerindeki ABD baskısını hafifletmeye ve BM çerçevesinde gerçekleştirilebilecek diplomatik bir çözüm için Washington'ı ikna edebilmeye çalışmıştır. (Yeşiltaş, 2009: 39) Ziyaretlerin sonucunda 23 Ocak 2003'te İstanbul'da Irak'a Komşu Ülkeler Dışişleri Bakanları Toplantısı gerçekleştirilmiş, ilgili ülkelerin ABD'nin Irak'a müdahalesi konusundaki endişeleri ortaya konmuştur. Ancak toplantı ABD'nin müdahalesini durdurmakta başarılı olamamıştır. (Balcı ve Yeşiltaş, 2006: 18-37)

Hükümete bu konuda tavsiye verebilecek ordu ise spesifik bir tavır veya öneri getirmemiştir. Tezkerenin oylanmasından bir gün önce yapılan Milli Güvenlik Kurulu'ndan da bir tavsiye kararı çıkmamıştır. Burada ordunun tarafsız bir tutum sergilediği söylene de tezkerenin oylanmasından bir gün sonra Genel Kurmay Başkanı Hilmi Özkök'ün tezkerenin reddedilmesi Türkiye'nin çıkarlarına tam olarak uymamaktadır şeklindeki yorumu (Yetkin, 2004:186-87) esasen ordunun tezkerenin geçmesinin daha uygun olacağı şeklinde bir görüşe sahip olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ordunun bu yaklaşımında bir taraftan AKP'nin İslamcı kimliğinden dolayı partiye şüphe ile bakması ve halkın gözünde hükümetin durumunu kuvvetlendirmemek için doğrudan ve açık bir destek sergilemek istememesi diğer taraftan savaşın sonunda ortaya çıkacak siyasi ve ekonomik sonuçlardan sorumlu olmak istememesinin yattığı da ortaya atılan iddialar arasındadır. (Kapsis, 2006: 42)

1 Mart tezkeresinden yaklaşık bir ay önce 6 Şubat'taki bir Meclis kararı ile 8 Şubat'ta ABD ile bir mutabakat muhtırası hazırlanarak ABD'ye Türkiye'deki liman ve üslerde gerekli kapasite artırımı, yenileme ve modernleştirme çalışmalarına başlaması için izin verilmiştir. (www.tbmm.gov.tr) ABD, bu gelişmeyi de dikkate alarak tezkerenin kesin olarak meclisten geçeceğine inandığı için gereken mühimmatlarını Güneydoğu Anadolu'ya aktarmaya başlamıştır. (Balbay, 2004:84-86; Bila, 2003, 75-76) Türkiye bu zaman zarfında bir kaç kez tezkerenin meclise sunulmasını ertelemiş ancak sonunda "*Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması için Hükümet'e*

yetki verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresi" 25 Şubat 2003'de meclise sunulmuştur. 1 Mart'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yapılan tarihi oylama sonucunda 533 geçerli oydan 250 ret ve 19 çekimser oya karşı 264 kabul oyuna rağmen, sadece 4 oy farkla tezkere reddedilmiştir. Böylelikle Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir çoğunluk hükümetinin tezkeresi, kendi parti gurubundan da en az 97 fire vermesi ile reddedilmiştir. (Göztepe, 2004: 95)

Tezkerenin reddedilmesinde hükümetin ABD'nin operasyonunun BM Güvenlik Konseyi'nden onay alınmamasının yarattığı meşruiyet eksikliği, ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhurbaşkanı'nın ağır eleştirileri, AKP seçmen tabanının büyük bir oranının savaşa karşı oluşu etkili olmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin operasyona destek verilmezse ABD'nin ekonomik yardımlarından mahrum olacağı gibi ithamlar karşısında Türkiye'nin siyasi iradesinin ABD mali yardımlarına kolayca manipüle edilecek bir duruma düşürülmesi de etkilidir. Son olarak Almanya, Fransa, Belçika'nın yanısıra Çin ve Rusya'nın da Irak'a müdahale edilmemesini desteklemesi de ret gerekçeleri arasında sayılabilir. (İnat ve Duran, 2005: 27; Kara, 2007) Tezkerenin reddi ile ABD'nin yürüttüğü Irak operasyonuna destek olmayacağını ortaya koyan Ankara, ABD'nin hayal kırıklığı hafifletmek ve iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da kötüleşmemesi için hava sahasını açma ve lojistik destek sağlama yönünde çalışmaları hızla başlatmıştır (www.byegm.gov.tr).

Türkiye'nin yeni tezkerenin sunulması öncesinde zaman kazanmak için tek aracı BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'a yapılacak müdahaleye uluslararası meşruiyet kazandıracak kararı olmuştur. Bu sırada, 58. Hükümet istifa etmiş ve Siirt Milletvekili Recep Tayyip Erdoğan yeni hükümeti kurma çalışmalarına başlamıştır. (Milliyet 14.03.2003) Zaman açısından sıkışan ABD ise karar alıcılarından bir an önce Türk hava sahasının ABD uçaklarına açılmasını talep etmiştir. Başkan Bush, 14 Mart'ta hükümete ilettiği mektupta Türkiye'ye hava sahasının açılması için baskıda bulunmaktadır. (Bölükbaşı, 2008; 96). ABD Dış İşleri Bakanı da bu baskıyı arttırmak için "Türk hükümeti içinde bulunduğu siyasi zorluklar nedeniyle, bizi desteklemek ve konuyu parlamentoya götürmede istekliliklerine rağmen, ihtiyacımız olan desteği alamadık. Bu çerçevede de şimdi bu teklif önümüzde, masada değil" şeklinde bir demeçte bulunmuştur. (www.byegm.gov.tr)

1 Mart sonrasında oluşan şaşkınlığın etkisinin sürdüğü sırada 20 Mart 2003'te tezkere bir kez daha meclise getirilmiştir. Oylamaya katılan 535 milletvekilinin 332'sinin kabul, 202'sinin ret, birinin ise çekimser oylarıyla tezkere kabul edilmiştir. Ancak zaman baskısı artık ABD askeri karar alıcılarının üzerinde birinci tezkere dönemindeki kadar belirleyici değildir, çünkü zaten operasyon ve ABD savaş uçakları Türk hava sahasını kullanmaya başlamıştır. (Göztepe, 2004: 99; Pınar, 2008: 68-71) Tezkerenin reddi, elbette ABD'nin Irak operasyonunu durdurmamıştır ancak bir takım değişikliklere gitmesine sebep olmuş ve kayıplarını arttırmıştır.

4.3. Tezkere Sonrası Ankara'nın Çok Taraflılık Arayışları

Tezkere krizinin Türk-Amerikan ilişkilerindeki en öncelikli sonucu saklı bir unsur olarak iki taraf ilişkilerinde varlığını sürdüren güvensizlik ögesini daha da belirginleştirmesidir. Türkiye de ABD de tezkere öncesi brifing ve görüşmelerde

birbirlerini anlamak ve endişelerini gidermek için yeterince çaba göstermemiş; elli yılı aşkın süredir devam eden ittifak ilişkilerine güvenerek endişelerin son safhada giderilebileceğini düşünmüşlerdir. ABD, Türkiye'nin her koşulda kendisini destekleyeceğini hesaplamış ve aşırı bir kendine güvenle görüşmeleri sürdürmüştür. Türkiye de görüşmelerde kendisinde endişe yaratan unsurlara karşı Amerikalı yetkililere net bir hayır cevabı verememiştir.

Sonuç olarak her iki ülkede de ilişkilerdeki bu güvensizlik ögesi kendisini uzun süre hissettirecek bir hale bürünmüştür. Türkiye, ABD'nin Kuzey Irak'taki emellerinden emin olamazken Washington'ın bölgede bir Kürt devletini desteklemesinden endişe duyar bir hale gelmiştir. (www.ntvmsnbc.com) Benzer şekilde Amerikan Brookings Enstitüsü'nün Ortadoğu Merkezi Direktörü Martin Indyk '*ABD ile Türkiye arasındaki sorunların temelinde Irak Savaşı'ndan kaynaklanan tezkere krizinin yattığını*' ve '*bu krizin uzun vadeli bir probleme dönüşme riski olduğunu düşündüğünü*' ifade etmiştir. (http://arsiv.ntvmsnbc.com) Krizi, Türkiye'nin eski Washington büyükelçilerinden Osman Faruk Loğoğlu; "*ABD de Türkiye de aralarındaki ilişkinin öneminin farkındadırlar ancak tezkere krizi 'ağızda acı bir tat bırakmıştır' ve bu acı tat diğer dönemlerdekinden 'daha fazla hissedilmektedir'*" (Kapsis, 2006: 45) diyerek anlamlı bir şekilde özetlemektedir. Yorumlara ve yukarıda değinilen hususlara bakıldığında, tezkere krizinin iki ülke arasındaki ilişkilerdeki kırılma ve gerginliklerin dönüm noktalarından biri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye, 1 Mart Tezkeresi sonrasında ABD'nin Irak'la ilgili beklentilerinden bir süre soyutlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak da Orta Doğu'da yeni arayışlara yönelmiştir. Bu yönelişin öncelikli amacı yeni dönemde Irak'ın bölünmesine karşı olan bölge ülkeleriyle Irak'ın geleceğine ilişkin bir dizi işbirliği toplantıları düzenlenmesidir. Bölge ülkeleriyle yakalanan işbirliği fırsatı yeni alanlara taşınarak karşılıklı yüksek istişare ve ekonomik-siyasi işbirliği toplantılarına dönüşmüştür. Bu sayede 1 Mart Tezkeresi'nin Orta Doğu ve Arap toplumlarında yarattığı olumlu varyansın da etkisiyle Türkiye, bölgede giderek daha da artan bir şekilde inisiyatif üstlenmeye başlamıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen çeşitli nedenlerle ABD'nin 1 Mart Krizi'nin etkilerini sürdürmede ısrarcı olmaması ve Türkiye'nin özellikle Kuzey Irak kaynaklı PKK terörüne karşı ABD ile işbirliği yapma gereksinimi, iki tarafı da bölgede eşgüdümlü politikalar yürütmeye zorlamıştır.

2003 sonrası yaşanan gerilim, Türkiye'yi ABD'den belli bir düzeyde uzaklaştırarak kısmen otonom bir dış politikaya yöneltmiştir. Bir yandan ABD'nin Irak'taki uygulamaları nedeniyle giderek bölgedeki ve uluslararası kamuoyundaki popülaritesini yitirmesi, öte yandan İsrail ile ilişkilerde ortaya çıkan gerilimler, Türkiye'nin Orta Doğu'da otonom bir duruşa sahip olmasının ve çok boyutlu bir politika izlemesinin önünü açmaya başlamıştır. Bu aynı zamanda karşılıklı olarak iyi ilişkiler geliştirmeyi ve bölge ülkelerinin sorunlarının çözümünde katılımcı biçimde hareket etmeyi içeren çok taraflı ilişkiler için de iyi bir fırsattır. Ankara kısa vadede bu fırsatı değerlendirebilmek için bazı adımlar atmayı da denemiştir. Buna ek olarak Batı'yla kurduğu ilişki modeliyle, yakaladığı ekonomik gelişme trendiyle ve

demokrasiyle İslam'ı bağdaştırabilme becerisiyle Türkiye değişim arayışı içindeki Orta Doğu ve Kuzey Afrika halkları için aynı zamanda bir model ülke konumuna gelmiştir. (Ayhan, 2011: 19)

1 Mart sonrası ABD ile Türkiye arasındaki gerilim her ne kadar Türkiye'nin çok taraflı bir dış politikaya yönelmesi için bir katalizör görevi üstlenmiş olsa da ABD ile ilişkileri, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'nun iç dinamikleri bu çok taraflılığın önünde bir takım engeller oluşturmuştur. Özellikle NATO üyeliği, Türkiye'nin çok taraflılık perspektifiyle bölgesel inisiyatifler almasında ve İran, Suriye ve Libya ile yakın ilişkiler geliştirmesinde bazı sakıncalar yaratabilmektedir. Örneğin Türkiye, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da yaşanan toplumsal hareketlerin ortaya çıkardığı değişim talebini destekleyerek otoriter rejimlere değil bölge halkına destek vermiştir. Ancak bu desteğinde ileri gidip bölgedeki gelişmelerin kestirilemez sonuçları ve Batı ittifakının duruşu karşısında süreci değiştirecek bir takım diplomatik manevralara yönelememiştir. Bir diğer deyişle Türkiye'nin çok taraflılığı bölgedeki gelişmelerde, ABD karşısında ortaya koyduğu çekincelere rağmen, Batı ittifakının tutumu ile paralellikler taşımaktadır. Benzer şekilde İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda arabuluculuk rolüne rağmen ABD'nin bu konudaki yaklaşımını yumuşatamamıştır.

5. SONUÇ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası dış politikasında temelde Batı ittifakının içinde olmayı ve revizyoner değil statükoyu önceleyen bir yaklaşımı benimsemiştir. Özellikle sistemik etkilerin egemen olduğu dönemlerde bu yaklaşım daha fazla ön plandadır. Geçiş ya da kırılma dönemlerinde ise bu yaklaşımın ilkeleri kısmen sorgulanmış ve Türk karar alıcıları, çalışmada vurgulandığı gibi, mevcut ittifakları tamamlayıcı bir takım ittifak ilişkilerine yönelmişlerdir. Bu şekilde mevcut ittifaklardaki kayıtsız şartsız kabul anlayışının yerine ulusal çıkarın ön plana çıkarıldığı bir yaklaşıma yönelinmiştir. Böyle bir yönelimin arkasında mevcut ittifak ilişkilerinden daha fazla bir getiri elde etme beklentisi yatmaktadır.

Çalışmada ele alınan ilk örnek, yukarıda belirtildiği gibi böyle bir geçiş döneminde gerçekleşmiştir. 1950'li yıllar boyunca ABD'nin en sağlam müttefiklerinden olan Türkiye, Soğuk Savaş boyunca ilk kez, ABD'nin güdümündeki bir güvenlik projesine açıkça ve resmen karşı durarak, desteğini çektiğini açıklamıştır. Her ne kadar Türkiye'nin desteğini çekmesinin ardındaki neden olarak bu projeye Avrupalı NATO müttefiklerinin desteğinin de olmayışı gösterilse de, burada altta yatan sebebin Ankara ile Washington arasındaki Kıbrıs sorunu ve ABD Başkanı Johnson'un mektubundan dolayı oluşan gerilim olduğu aşikardır. Desteğini çekmesiyle Türkiye, kendisinin NATO projelerinin operasyonelliği için ne kadar belirleyici bir müttefik olduğunu da göstermeye çalışmıştır.

Çok Uluslu Güç sistemine Avrupalı NATO üyelerinin destek vermeyişindeki gerekçeler daha ziyade askeri ve ekonomik nitelikli iken, Türkiye açısından Çok Uluslu Güç'ten ayrılmanın temel sebebi daha uzun vadeli, çeşitli ve derindir. Türkiye,

Kıbrıs sorunu, Küba Füzelere ve Johnson Mektubu ile kendisinin Washington için önemini kaybettiğini fark etmiştir. ABD için Türkiye artık stratejik bir müttefik olmaktan ziyade, uluslararası arenada ve hatta Doğu Akdeniz’de bir sorun olduğunda ön plana çıkarılabilecek ve belki de pazarlık unsuru olarak kullanılabilir (Küba Füzelere sorununda olduğu gibi) bir müttefiktir. Türkiye de bu durumu fark ettiğinde ABD’ye halen NATO’nun içinde önemli olduğunu göstermek için Çok Uluslu Güç sisteminden harekâta girişilen bir dönemde ayrılmıştır.

Ankara’nın bu hamlesi ile daha da belirginleşen gerilim Türkiye’nin her ne kadar ABD ile ilişkilerini koparmasına neden olmasa da Washington’dan uzaklaşmasına ve çok taraflılık ekseninde kendi bölgesinde bir takım yeni ilişkilere girmesine neden olmuştur. Bir diğer deyişle, çok taraflı bir politikaya yönelmek bu dönemde Türkiye’nin karar alıcılarının önceden planlayıp kendi kendilerine uygulamaya koydukları bir yaklaşım olmamıştır. Bu yaklaşımın gerekçesi ABD ile yaşanan karşılıklı beklenti sorunsalıdır.

Çalışmada ele alınan ikinci örnek olan 1 Mart 2003 tezkeresi sonrasındaki yeni ve çok taraflı dış politika yöneliminde de benzer bir gerekçe karşımıza çıkmaktadır. Bu gerekçe Türk-Amerikan ilişkilerindeki gizli güvensizlik ögesidir. Tezkere dönemi öncesinde, 1960’lardaki Küba Krizi, krom sorunu, Kıbrıs bunalımı gibi birden fazla gelişmenin Türk-Amerikan ilişkilerinde yer almadığını görmekteyiz. Ancak Türkiye’de, özellikle Birinci Körfez Krizi’nden sonra ABD’ye güven konusunda 1960’lardakine benzer sorgulamaların var olduğu gözlerden kaçmamaktadır.

Tezkere döneminde Türkiye’nin Washington nezdindeki önemini gerçekte olduğundan fazla görmesi, tek taraflı bir eksik veya yanlış değerlendirme olarak kabul edilemez. Washington da Türkiye’ye yaklaşırken Ankara’nın bu değerlendirmesini haklı çıkaracak şekilde aşırı bir kendine güven, ikna edicilik ve hatta manipülasyon unsurlarını kullanmıştır. Bu durum ise Çok Uluslu Güç örneğinde görüldüğü gibi Washington’ın beklemediği bir sonuç doğurmuştur. Bu sonucun uzantısında ortaya çıkan gerilim de tıpkı 1960’larda olduğu gibi Türkiye’yi kendi bölgesinde çok taraflılık temelli bir takım ilişkiler kurmaya yöneltmede bir ivmelendirici etki yaratmıştır.

Her iki örnek olayda da Türkiye’yi çok taraflılığa yönlendiren ABD ile yaşanan gerilimin nedeni tarafların birbirlerinin beklentilerini yanlış veya eksik algılamalarıdır. Türkiye’nin Çok Uluslu Güç’ten çekilmesine neden olan Kıbrıs bunalımında Ankara, Washington’ın soruna kendisi gibi bakmasını ve kendi tezini desteklemesini beklemiştir. Oysaki Washington, bu sırada Vietnam Savaşı ve Doğu Akdeniz’deki dengelerin istikrarı ile ilgilenmektedir. Tezkere krizinde de benzer şekilde Ankara, Türkiye’nin endişelerinin Washington tarafından görülmesini ve giderilmesini beklemiş ancak bunu resmi ve net bir şekilde ABD’ye iletememiştir.

İki kriz arasında vurgulanması gereken önemli bir fark, tezkere krizinde Türkiye’nin, Çok Uluslu Güç’ten çekildiği dönem kadar somut bir tepki ortaya koymamasıdır. Hatta bazı kesimler tezkerenin geçmemesinin bir hata olduğunu bile belirtmişlerdir. Zaten, bir ay bile geçmeden yeni bir tezkere meclis tarafından onaylanmıştır. Her halükarda tezkere döneminde birbirleriyle elli yıldan fazladır bir

ittifak ilişkisi içinde olan Türkiye ile ABD'nin bir meclis kararına bağlı olan bu derece hassas bir konuda bu tür ayrılığa düşmeleri sorgulanması gereken bir husustur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında itibaren ABD'nin hem Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'deki hem de uluslararası alanlardaki taleplerine nadiren resmi kanaldan olumsuz yanıt vermiştir. Öte yandan gerek Çok Uluslu Güç'ten çekilmesi döneminde gerekse 1 Mart Tezkeresi'yle Türkiye'nin ABD'ye verdiği olumsuz yanıt, Washington'ın bölgedeki planlarını tek başına tamamen sekteye uğratmamıştır. Her iki kriz ertesinde de Türkiye'nin endişe ettiği gibi ekonomik bir çöküntü yaşamamış aksine tezkere krizi sonrasında Türkiye ekonomisi çok ciddi bir gelişme sağlamıştır.

Bu iki örnek olayın katalizörlüğünde başlayan Türkiye'nin çok taraflılık yaklaşımının uzun vadeli bir dış politika anlayışına dönüştüğünü söylemek doğru olmayacaktır. İlk örnek olayın yaşandığı dönemde hala iki kutupluluğun etkilerini görmek mümkündür. Batı ittifakının üyesi olan Türkiye'nin ittifak ilişkilerinin tersine bir politika içerisinde olması zaten beklenmemelidir. Ancak Soğuk Savaş'ın yumuşama döneminin etkisiyle daha serbest hareket edebilme olanağının yakalandığı söylenebilir. Tezkere krizinin yarattığı çok boyutlulukta da Soğuk Savaş sonrası çok kutupluluğunun etkisiyle Türkiye, Orta Doğu'da kendisine daha fazla bir manevra sahası bulmuştur. Ancak bölgedeki gelişmelerde, ABD'nin ve Batı ittifakının duruşundan tamamen soyutlanamamıştır. Bu anlamda çok taraflılığı uzun dönemde ve bağımsız bir şekilde işletme konusunda beklediği başarıyı elde edebildiği tartışmalıdır.

KAYNAKÇA

"A transcript of George Bush's war ultimatum speech from the Cross Hall in the White House", <http://www.guardian.co.uk/world/2003/mar/18/usa.iraq>, Erişim: 23/05/2012

Adams, T. W. (1972), "The American Concern in Cyprus." *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Mayıs 1972, Cilt 40, 95-105.

Adams, T.W. and Alvin J. C. (1968), *Cyprus between East and West*, Johns Hopkins Press, Baltimore.

'Argentina, Turkey and IMF', <http://www.economist.com/node/525522>, Erişim Tarihi 24/05/2012

Arı, Tayyar (2004), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Alfa Yayınları, İstanbul

Aydın, Mustafa (Ocak 2000), "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctions During the Cold War." *Middle Eastern Studies*, Cilt 36, no. 1, 103-39.

Aydın, Mustafa, and Çağrı Erhan (eds) (2004), *Turkish-American Relations: Past,*

Present and Future, Routledge, London.

Ayhan, Veysel (2011), "Arap Baharının ABD-Türkiye İlişkilerine Etkisi", *Ortaoğu Analiz*, Aralık 2011, Cilt 3 Sayı 36, 17-22

Aytulu, Gökçe (2005), "1 Mart Tezkeresi Öncesinde Türk Basınında Irak Sorunu Algılaması." Marmara Üniversitesi Yay.

Bal, İdris (2004), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

Balbay, Mustafa (2004), *Irak Bataklığında Türk-Amerikan İlişkileri*, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul.

Balcı, Ali ve Murat, Yeşiltaş (2006)"Turkey's New Middle East Policy: The Case of the Meeting of the Foreign Ministers of Iraq's Neighboring Countries." *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, C, 29, no. 4, 18-37.

Bila, Fikret (2003), *Sivil Darbe Girişimi ve Ankara'da Irak Savaşları*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

Bila, Fikret, (2006), "1 Mart Dersleri",
<http://www.milliyet.com.tr/2006/09/12/yazar/bila.html>, Erişimi: 23/05/2012

Bölükbaşı, Suha (1993), "The Johnson Letter Revisited." *Middle Eastern Studies*, Temmuz 1993, Cilt 29, no. 3, 505 - 25.

Bölükbaşı, Deniz (2008), *1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası*, Doğan Kitap, İstanbul.

Boulton, J. W. (1972), "NATO and the MLF." *Journal of Contemporary History*, Temmuz-Ekim 1972, Cilt 7, no. 3/4, 275-94.

'Brookings: ABD Türkiye'ye yanlış yaptı',
<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/224821.asp>, Erişim: 27.05.2012

Buchan, Alastair (1964), "The Multilateral Force: A Study in Alliance Politics International Affairs." *Royal Institute of International Affairs*, Ekim 1964, Cilt 40, no. 4, 619-637.

BYEGM, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx> Erişim: 24/05/2012

BYEGM, <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DIŞBASIN/2003>, Erişim: 25/05/2012

BYEGM, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi.aspx>, Erişim: 27/05/2012

Caporase James A. (1992), "International Relations Theory and Multilateralism: The Search for Foundations" *International Organization*, Vol. 46, No 3, (Summer), 598-632.

'Correspondence between President Johnson and Prime Minister Inonu, June 1964, as Released by the White House, January 15, 1966', (1966), *Middle East Journal*, 1966 Yaz, Cilt 20, No. 3, 386-93.

Cumhuriyet Gazetesi, 26-29.08.1962; 10-11.01.1963; 29.4.1963; 23.3.1965; 8.5.1965; 13-17-18.8. 1965.

Crawshaw, Nancy (1978), *The Cyprus Revolt: An Account of the Struggle for Union with Greece*, G. Allen & Unwin, London.

Gillis, Patrick F. (Mart 2004), "U.S.-Turkey Relations the Road to Improving a Troubled Strategic Partnership." *US Army War College, USAWC Strategy Research Project*.

"George Bush's speech to the UN general assembly", <http://www.guardian.co.uk/world/2002/sep/12/iraq.usa3>, Erişim Tarihi 23.05.2012

Göztepe, Ece (2004), "Amerika'nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye'nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirilmesi ya da Haklı Savaşın Haksızlığı Üzerine " *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 59, no. 3, 79-103.

Gregory, Shaun R. (1996), *Nuclear Command and Control in NATO: Nuclear Weapons Operations and the Strategy of Flexible Response*, Macmillan, Basingstoke.

Güney, Aylin (Eylül 2005), "An Anatomy of the Transformation of the US-Turkish Alliance: From Cold War to War on Iraq." *Turkish Studies* 6, no. 3, 341-59.

Güvenç, Serhat (2003), "Rise and Demise of a 'Strategic Partnership': In Search of Context for the Post-Cold War Turkish-American Relations." Boğaziçi Üniversitesi.

http://www.house.gov/international_relations/109/bara051105.pdf Erişim Tarihi 23/02/2006

İnat, Kemal, and Burhanettin Duran, (2005), "AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama", *Demokrasi Platformu*, Güz 2005, no. 4.

Kahler, Miles, (Summer 1992), "Multilateralism with Small and Large Numbers", *International Organization*, Vol. 46, No. 3, 681-708.

Kapsis, James E. (2006), "The Failure of Us-Turkish Pre-Iraq War Negotiations: An Overconfident United States, Political Mismanagement, and a Conflicted Military." *Middle East Review of International Affairs*, Eylül 2006, 10, no. 3, 33-45.

Kara, Serdar (2007), "Turkish-American Relations Post 9/11." Naval Post Graduate School.

Karpat, Kemal H., (1975), *Turkey's Foreign Policy in Transition, 1950-1974*, E.J. Brill, Leiden.

Katzman, Kenneth (2003), "Iraq: Weapons Threat, Compliance, Sanctions, and U.S. Policy." In *Issue Brief for Congress*, 30 Ocak 2003.

Kennedy, Robert F. (1969), *13 Days : The Cuban Missile Crisis*, Pan, London.

Keohane Robert O. (Autumn 1990), "Multilateralism: An Agenda for Research," *International Journal*, No: 45: 731.

Kohl, Wilfrid L. (1965), "Nuclear Sharing in NATO and the Multilateral Force.",

Political Science Quarterly Cilt 80, no. 1 (Mart 1965): 88-109.

Medland, William J. (1990), "The Cuban Missile Crisis: Evolving Historical Perspectives.", *The History Teacher*, Ağustos 1990, Cilt 23, no. 4, 433-47.

Migdalovitz, Carol "Iraq: The Turkish Factor." CRS Report for Congress, 2002.

Nathan, James A. (1992), *The Cuban Missile Crisis Revisited*. New York: St. Martin's Press.

'NATO and the 2003 campaign against Iraq', http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_51977.htm#evolution, Erişim Tarihi 23/05/2012

Oran, Baskın (ed.) (2002), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Cilt 2: 1980-2001, İletişim Yayınları, İstanbul.

Oran, Baskın (ed.) (2005), *Türk Dış Politikası 1919-1980*, 2. Basım, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul.

Oran, Baskın. (2003), "ABD'nin ve Türkiye'nin Irak ve Kürtleri Politikası." *Birikim*, Nisan 2003, no. 14, 10-25.

Özdağ, Ümit (2003), "Irak'ta Amerikan ve Türk Politikaları." Ankara: Asam.

Pınar, Latif (2008), "1 Mart Tezkeresi ve Türk Amerikan İlişkileri." Ufuk Üniversitesi.

'PKK olduğu sürece K. Irak'tan çekilmeyiz', <http://www.ntvmsnbc.com/news/227718.asp>, Erişim Tarihi 27.05.2012

'Powell presents US case to Security Council of Iraq's failure to disarm', <http://www.un.org/apps/news/storyAr.asp?NewsID=6079&Cr=iraq&Cr1=inspect>, Erişim: 23/05/2012

Priest, Andrew (2005), "In Common Cause": The NATO Multilateral Force and the Mixed-Manning Demonstration on the Uss Claude V. Ricketts, 1964-1965." *The Journal of Military History*, Haziran 2005, Cilt. 69, no. 3, 759-89.

Robins, Philip (2003), "Confusion at Home, Confusion Abroad: Turkey between Copenhagen and Iraq." *International Organization* 79, no. 3, 547-66.

Ruggie, John G. (1992), "Multilateralism: the Anatomy of an Institution", *International Organization*, Vol. 46, No. 3, 561-598: 567-568.

Şahin, Haluk (2002), *Johnson Mektubu Türk-ABD İlişkilerini Değiştiren Olayın Perde Arkası*. İstanbul: Gendas A.S.

Salmani, Barak A. (2003), "Strategic Partners or Estranged Allies: Turkey, the United States, and Operation Iraqi Freedom." *Strategic Insights* II, Haziran 2003, no. 7.

Sander, Oral (1979), *Türk - Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Schwartz, David N. (1983), *NATO's Nuclear Dilemmas*, Brookings Institution,

Washington (D.C.).

TBMM, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b032m.htm>, Erişim: 25.05.2012

Torun, Esmâ (2005), "Türk-ABD İlişkilerinin Dünü Bugünü ve Yarını." *Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Temmuz 2005, 5, 229-60.

Ulman, A. Haluk, and R. H. Dekmejian (1967), "Changing Patterns in Turkish Foreign Policy:1959-1967." *Orbi*, Sonbahar 1967,Cilt. 11, no. 3, 772-85.

United Nations Yearbook 1956,
http://unyearbook.un.org/1956YUN/1956_P1_SEC1_CH7.pdf. Erişim tarihi 15.02.2012

United States Department of State (1963), "Bulletin.", 13 Mayıs 1963 Cilt XLVIII.

———, (1958-60), *Foreign Relations of the United States* Cilt 10, Bölüm 2.

———, (1961-63), *Foreign Relations of the United States*, Cuban Missile Crisis and Aftermath, Cilt 11, 1ff.

Uslu, Nasuh (2006), *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında: Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkanlar ve Yeni Arayışlar*. İstanbul: Anka Yayınları.

Uzgel, İlhan "Türk Dış Politikasının Özerkliği" *Radikal*, 02.10.2011,
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1065190&CategoryID=42>, Erişim: 23.07.2012

White, Mark J. (1996), *The Cuban Missile Crisis*, Macmillan, Hamshire.

Widén, J. J., and Jonathan Colman (2007), "Lyndon B. Johnson, Alec Douglas-Home, Europe and the NATO Multilateral Force, 1963-64." *Journal of Transatlantic Studies*, Cilt 5, no. 2, 179 - 98.

Yavuz, Hakan (ed.) (2006), *The Emergence of a New Turkey: Democracy and AK Parti*, University of Utah Press, Salt Lake City.

Yeşiltaş, Murat (2009), "Soft Balancing in Turkish Foreign Policy: The Case of the 2003 Iraq War." *Perceptions*, Bahar Yaz 2009, 25-51.

Yetkin, Murat (2004), *Tezkere: Irak Krizinin Gerçek Öyküsü*. Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul.

Assistant Professor Dr Gürol Baba has his BA degree from Marmara University, Department of Political Science and International Relations. He had his first MA degree from the Çanakkale Onsekiz Mart University, Graduate School of Social Sciences, and his second MA degree from the Australian National University, Canberra. He got his PhD degree from the Australian National University, Canberra at the Research School of Humanities in 2010. He has been working as an Assistant Professor at the Çanakkale Onsekiz Mart University Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences International Relations Department since 2011. Dr Baba's research areas are: Australian Foreign/Defence Policies, Asia-Pacific Regional Affairs, Australian-American Relations, Turkish Foreign/Defence Policies, Turkish-American Relations, Political Background of the Gallipoli Campaign 1915.

Yrd Doç Dr Gürol Baba lisans derecesini Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (İng) nden almıştır. Yüksek Lisans Derecesini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden ve İkinci Master ve Doktora derecelerini Avustralya Ulusal Üniversitesi 'nden 2010 tarihinde almıştır. 2011 yılından itibaren Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde görev yapmaktadır. Dr Baba 'nın araştırma alanları: Avustralya Dış ve Savunma Politikaları, Asya-Pasifik Bölgesi Sorunları, Avustralya-ABD ve Türkiye-ABD İlişkileri, Türk Dış ve Savunma Politikaları ve Çanakkale Savaşlarının Siyasi Boyutlarıdır.

Assistant Professor Dr Soner Karagül received his B.A degree from the Faculty of Political Science, Ankara University. He had his M.A degree from the Graduate School of Social Sciences of the Çanakkale Onsekiz Mart University where he served as a Research Assistant. He finished in 2004 his PhD as a research assistant at the Dokuz Eylül University in İzmir. Since 2007, Dr Karagül has been working as an Assistant Professor at the Çanakkale Onsekiz Mart University Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences International Relations Department. His area of expertise is EU Affairs, EU-Turkey Relations, Globalization, Terrorism, Minorities, Armenian Question, Caucasasia and the Balkans.

Yrd. Doç. Dr. Soner Karagül lisans derecesini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi 'nden almıştır. Yüksek Lisans derecesini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden, doktora derecesini ise 2004 yılında İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi'nden almıştır. 2007 yılından itibaren Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde görev yapmaktadır. Dr Karagül'ün araştırma alanları: Avrupa Birliği (AB), AB-Türkiye İlişkileri, Küreselleşme, Terörizm, Azınlıklar, Ermeni Sorunu, Kafkasya ve Balkanlar'dır.